

बेगानास क्षेत्रको घान निरीक्षण गर्दै ली-बर्डका प्राविधिक र किसानहरू । तस्विर: पीताम्बर श्रेष्ठ/ली-बर्ड

आनुवंशिक स्रोतको पहुँचमा पूर्वसुसूचित सहमतिसम्बन्धी विभिन्न देशका कानुनी प्रबन्ध

आनुवंशिक स्रोतमा पूर्व सुसूचित सहमतिको प्रावधानलाई अनिवार्य गर्न सो प्रावधान भएको राष्ट्रिय कानुनको आवश्यकता पर्दछ । राष्ट्रिय कानुनहरू राष्ट्र नै पिच्छे फरक हुने भएकाले त्यस्तो सहमतिको प्रक्रिया पनि हरेक राष्ट्रमा फरक हुन सक्छ । यहाँ केही राष्ट्रहरूले आफ्नो राष्ट्रिय कानुनमा गरेका पूर्व सुसूचित सहमतिसम्बन्धी व्यवस्थाबारे सङ्क्षिप्त चर्चा गरिएको छ ।

आनुवंशिक स्रोतमाथि पहुँच दिने प्रक्रियाको व्यवस्था गर्न भारतले सन् २००३ मा जैविक विविधता ऐन र २००४ मा सो ऐनको नियमावली जारी गरेको छ । ती ऐन र नियमावलीअनुसार प्रत्येक स्थानीय सरकारले संस्थागत रूपमा नै नागरिक समाज, स्थानीय समुदाय र अन्य व्यक्तिलाई समावेश गरेर आफ्नो मातहतमा रहने गरी जैविक विविधता व्यवस्थापन समिति गठन गर्नुपर्दछ । राष्ट्रिय स्तरको सम्बन्धित निकाय तथा राज्यस्तरीय जैविक विविधता बोर्डले समेत सम्बन्धित समितिको क्षेत्रभित्र पाइने जैविक विविधता तथा सम्बन्धित परम्परागत ज्ञानको प्रयोगसम्बन्धी

कुनै निर्णय गर्दा सम्बन्धित जैविक विविधता व्यवस्थापन समितिको परामर्श लिनुपर्ने हुन्छ । तर पूर्वसुसूचित सहमतिको कार्यान्वयन गर्ने सन्दर्भमा भने यी ऐन तथा नियमावली स्पष्ट र पर्याप्त देखिँदैनन् ।

जापानको अर्थ, वाणिज्य तथा उद्योग मन्त्रालय र जापान जैविक उद्योग सङ्गठनले आफ्नो देशका अनुसन्धानकर्ता, वैज्ञानिक, प्रजनक वा बहुराष्ट्रिय कम्पनीका लागि अन्य राष्ट्रको आनुवंशिक स्रोतमा पहुँच लिने विधिबारे एक निर्देशिका 'Guidelines on Access to Genetic Resources For Users in Japan, 2005' जारी गरेको छ । उक्त निर्देशिकाले जुन देशको स्रोतमा पहुँच चाहिएको हो, त्यस देशको राष्ट्रिय कानुन र प्रशासनिक व्यवस्था अनुरूप नै पहुँच लिनुपर्ने र यस क्रममा दुई तहको निम्नप्रकारका पूर्वसुसूचित सहमति लिनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ:

» यदि आनुवंशिक स्रोत उपलब्ध गराउने राष्ट्र सम्बन्धित राष्ट्रिय कानुनमा सूचना प्रदान गर्नुपर्ने; सङ्कलन र

अनुसन्धानका लागि स्वीकृति लिनुपर्ने जस्ता व्यवस्था गरिएको भए सोही अनुरूप सो राष्ट्रको सरकारबाट पूर्व सुसूचित सहमति लिनुपर्ने ।

- » कुनै राष्ट्रमा वा क्षेत्रमा रहेको कुनै आनुवंशिक स्रोत वा सम्बन्धित परम्परागत ज्ञान वा दुवै कुनै आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायले जोगाएर राखेको पाइयो तर यहाँको कानून वा प्रशासनिक संयन्त्रमा उल्लिखित स्रोतको पहुँचसम्बन्धी कुनै प्रावधान तय गरिएको छैन भने पनि ती समुदायको पूर्वसुसूचित सहमति लिनुपर्ने ।

फिलिपिन्स र पेस्क्या राष्ट्रिय कानूनले भने पूर्वसुसूचित सहमति लिने प्रक्रियालाई स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरेका छन् । फिलिपिन्सको कानूनअनुसार आनुवंशिक स्रोतमा पहुँच लिनुअगाडि यदि त्यो संरक्षित क्षेत्रभित्र भए संरक्षण क्षेत्र व्यवस्थापन समितिको, आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको क्षेत्रभित्र भए ती समुदायको र कसैको व्यक्तिगत जग्गामा भए सम्बन्धित व्यक्तिको पूर्व सुसूचित सहमति लिनु पर्दछ । पेरुमा पहुँच लिनु पहिले नै पहुँच चाहने अनुसन्धानकर्ता, व्यापारिक संस्था वा व्यक्तिले सम्बन्धित आदिवासी जनजाति समुदायको हक-हितको प्रतिनिधित्व गर्ने कुनै संगठनबाट पूर्व सुसूचित सहमति लिनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

यसप्रकार कानुनी रूपमा नै पूर्वसुसूचित सहमति लिनुपर्ने प्रावधान भएपछि आफ्नो भू-भागमा भएका जैविक तथा

आनुवंशिक स्रोतमाथि राष्ट्रको सार्वभौम अधिकार स्थापित गर्न सकिन्छ र ती स्रोतको व्यावसायिक उपयोग गरिएमा पारदर्शी रूपमा लाभको बाँडफाँडलाई समन्यायिक बनाउन मद्दत पुग्दछ । तर यस्तो प्रावधान कार्यान्वयनका क्रममा आफ्नै खालका कठिनाई आउन सक्छन्, जसमध्ये केहीलाई यहाँ उल्लेख गरिएको छ:

- » स्थानीय समुदाय र सरोकारवालाको प्रतिनिधिको निक्कै कसरी गर्ने र सो प्रतिनिधि पक्षको क्षमता र अधिकारको मापन कसरी गर्ने ? जैविक विविधताको अनुसन्धान र खोजीको सम्पूर्ण प्राविधिक जानकारी, सम्बन्धित कानुनी प्रावधान, लाभको बाँडफाँडजस्ता विषयबारे सम्बन्धित समुदायलाई स्पष्ट रूपमा कसरी बुझाउने ?
- » जैविक विविधताको अनुसन्धान र खोजीबाट समुदायलाई पर्ने सक्ने असरको पहिचान कसरी गर्ने र त्यसबारे समुदायलाई कसरी सुसूचित गर्ने ?
- » उस्तै ज्ञान रहेका एकभन्दा बढी समुदाय भएमा ती समुदायको पहिचान कसरी गर्ने र सबैको अधिकारको रक्षा र पूर्वसुसूचित सहमतिको कार्य कसरी गर्ने ?
- » पूर्वसुसूचित सहमतिका लागि आवश्यक पर्ने खर्च कसले बेहोर्ने ?

यस्ता विभिन्न विषयमा पनि ध्यान पुऱ्याउनु पर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

तस्विर: सजल स्थापित/ली-बर्ड

नाबिक नेपालको तेस्रो भेला हेटौंडामा सम्पन्न

नाबिक नेपाल कृषि जैविक विविधता व्यवस्थापनको क्षेत्रमा काम गर्ने किसानहरूको समूह र संस्थाहरूका बीच आफ्नो सिकाइ, अनुभव, चुनौती र समाधानका उपायहरू आदानप्रदान तथा साटासाट गर्ने एउटा साभा मञ्च हो । नाबिक नेपालको तेस्रो वार्षिक भेला साभेदारी संस्थाहरूका बीच २०७९ बैशाख ३ र ४ गते हेटौंडामा सम्पन्न भयो । यसको आयोजना नाबिक नेपालको सचिवालय ली-बर्डको सहयोगमा सदस्य संस्था परिवर्तन नेपाल, हेटौंडाले गरेको थियो । तेस्रो वार्षिक भेलाका उद्देश्यहरू निम्नानुसार थिए ।

१. सन् २०१३/१४ मा कृषि जैविक विविधताका क्षेत्रमा नाबिक संस्थापक सदस्यहरूको प्रगति विवरण आदान प्रदान गर्ने;
२. नाबिक नेपालको दिगोपनाका लागि सदस्य संस्थाहरू एवं सचिवालयको लक्ष्य (Mission and vision) का बारेमा छलफल गर्ने;
३. नाबिक नेपालको रणनीति र कार्ययोजनाका विषयमा छलफल गर्ने;
४. सन् २०१४/१५ का लागि नाबिक नेपालको वार्षिक कार्ययोजना तयार गर्ने ।

भेलाको पहिलो दिन परिवर्तन नेपालको कार्यक्षेत्र छतिवन गा. वि. स.को ठूलो सुधा गाउँमा फिल्ड अनुगमन भ्रमण राखिएको थियो । त्यस भ्रमणमा पारिजात महिला समूहसँग कृषि जैविक विविधतासम्बन्धी क्रियाकलापको अवलोकन गरी छलफल गरिएको थियो । यसअन्तर्गत १३ जातका केरा र १२ जातका पिडालुको फिल्ड जिन बैंक र नर्सरीको क्रमशः अवलोकन गरिएको थियो । छलफलका क्रममा पारिजात महिला समूह सक्रिय रूपमा क्रियाशील रहेको पाइयो । यस समूहले आयआर्जनका लागि परिवर्तन नेपालको परियोजना र जिल्ला कृषि विकास कार्यालयको लघु सिंचाइ कार्यक्रममार्फत आर्थिक सहयोग लिएर केरा, पिडालु, भटमास, केराउ, खुर्सानी जस्ता स्थानीय बालीहरूको संरक्षण गर्नाका साथै बजारीकरण गरिरहेको छ ।

भेलाको दोस्रो दिन नाबिक सदस्यहरूबीच समूह छलफलका साथै, आफ्नो संस्थाहरूले गरेका कार्यक्रमको प्रस्तुतीकरण गरियो । प्रस्तुतीकरणमा सदस्य संस्थाहरूले संरक्षण गरिरहेका कृषि तथा पशुका विविधताहरू समावेश गरिएको थियो । नाबिक नेपालको सचिवालयबाट सन् २०१३/२०१४ को प्रगति प्रतिवेदन प्रस्तुत गरिएको थियो ।

तस्विर: ली-बर्ड फोटो बैंक

उक्त कार्यक्रममा नाबिक नेपाल भनेको एक दिगो सञ्जाल हो, जसलाई कृषि जैविक विविधता संरक्षणको लागि अगाडि बढाउनु पर्छ भन्ने धारणासहित सम्पूर्ण नाबिक सदस्यहरू बीच समझदारी भयो । साथै नाबिक नेपालको साभेदारी संस्थाहरू एवं सचिवालयको भूमिका र जिम्मेबारीका बारेमा छलफल गर्दै वार्षिक कार्ययोजना तयार गरियो ।

वार्षिक कार्ययोजना

नाबिक नेपालको सन् २०१४/२०१५ को वार्षिक कार्ययोजनाका बारेमा निम्नलिखित विषय तथा शीर्षकहरूमा छलफल गरियो:

आगामी भेला: हालसम्म वर्षको एकपटक मात्र सम्पूर्ण सदस्यहरूबीच जानकारी आदानप्रदानका लागि भेला आयोजना गर्ने गरिएकोमा यस वर्षदेखि वर्षमा दुई पटक भेला आयोजना गर्ने निर्णय गरियो । जस अनुसार आगामी भेला ६ महिनापछि बारा जिल्लामा र त्यसपछि बाँके जिल्लामा गर्ने सहमति भयो । यसबाट सदस्यहरूलाई पर्याप्त मात्रामा अनुभवहरू आदानप्रदान हुनुका साथै सञ्जालका उपलब्धि, चुनौती तथा अवसरहरूका बारेमा छलफल गर्न थप अवसर मिल्ने कुरामा सबैको सहमति भयो ।

खबरपत्रिका: नाबिक नेपालको पाँचौं अङ्कको मस्यौदा तयार भइसकेको हुँदा चौथो भेलाभन्दा अगाडी प्रकाशन गर्नका लागि सम्पूर्ण साभेदार संस्थाहरूले सम्बन्धित सफलताको कथा, समाचारहरू सचिवालयलाई उपलब्ध गराउनेमा सहमति भयो ।

सञ्जालको रणनीति: सञ्जालको रणनीति सचिवालयले तयार गरी आगामी भेलामा छलफल गर्ने निर्णय गरियो ।

साथै नाबिक नेपालको वेबसाइटको लागि आबद्ध संस्थाहरूले जानकारी उपलब्ध गराउने विषयमा छलफल गर्दै सञ्जालको फेसबुक पेजसमेत भएको जानकारी गराइयो ।

कृषि विकास तथा संरक्षण राष्ट्रिय कृषक समितिको राष्ट्रिय भेला सम्पन्न

जैविक विविधता सम्पन्न हाम्रो देश नेपालमा जैविक विविधता तथा परम्परागत ज्ञानको पहिचान, अभिलेखीकरण, संरक्षण सम्बर्धन गरि उत्पादनमुलक कृषि विकास गर्न, खाद्य एवं कृषिजन्य आणुवांशिक स्रोतको संरक्षण, उपयोग र त्यसबाट सिर्जित लाभको समन्यायिक बाँडफाँड गर्न, फलफूल तरकारी तथा अन्य कृषिजन्य वस्तुको उत्पादनमा अभिवृद्धि तथा वजारिकरण गर्न, भू-उपयोग लगायतका कृषिसँग सम्बन्धित विविध क्षेत्रको विकास गर्नमा कृषकको भूमिका, संलग्नता, सहभागिता अपरिहार्य रहेको परिवेशमा कृषकका अधिकार सुनिश्चित गरि स्थानीय स्तरदेखि राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरसम्म सम्बन्धित निकायमा कृषकहरूको संस्थागत प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्ने संस्थागत संरचनाको आवश्यकता भएकोले २०६६ फाल्गुन १९ र २० गते विभिन्न संस्थाहरूको सहयोगमा पोखरामा कृषकहरूको राष्ट्रिय भेला सम्पन्न गरि 'कृषि विकास तथा संरक्षण राष्ट्रिय कृषक समिति संस्था'को स्थापना गरिएको हो ।

हाल सम्म यस संस्था समितिद्वारा कार्यन्वित छ । समितिको प्रमुख उद्देश्य विश्वव्यापी रूपमा वर्णसङ्कर र जि.एम.ओ. बीउहरूको अत्याधिक प्रयोगको सन्दर्भमा स्थानीय कृषि जैविक विविधता र त्यसमा निहित ज्ञानको देशव्यापी रूपमा प्रवर्द्धन गरी संरक्षण गर्नु रहेको छ । समितिमा हालसम्म नेपालको १३ जिल्लाका २९ गा. वि. स. भित्र रहेका ६१ वटा कृषि जैविक विविधता संरक्षणमा लागेका समूह

तथा संस्थाहरू आवद्ध रहेका छन् । यिनै आवद्ध समूह प्रतिनिधिहरूको उपस्थितिमा समितिको दोस्रो भेला तथा साधारण सभा २०७१ जेठ ८ गते कैलालीको पथरिया गा.वि.स. मा सम्पन्न भएको थियो । उक्त साधारण सभामा विभिन्न जिल्ला एवं स्थानीय गरि ८० भन्दा बढी व्यक्तिहरूको उपस्थिति रहेको थियो । भेलाले यस समितिलाई कानूनी मान्यता प्राप्त गर्नाका लागि जिल्ला प्रशासन कार्यलयमा दर्ता गर्ने निर्णय गरेको छ । भेलामा विभिन्न जिल्लामा रहेका सामुदायिक बीउ बैंकबाट स्थानीय बीउहरूको प्रदर्शनी एवं बीउ र अनुभव आदानप्रदान गरिएको थियो ।

यस कार्यक्रममा अगुवा कृषक तथा समितिका अध्यक्ष सुर्य प्रसाद अधिकारीले अध्यक्षता गर्नु भएको थियो भने अतिथिका रूपमा राष्ट्रिय कृषि अनुसन्धान परिषद्, जीन बैंकका प्रमुख मदनराज भट्ट उपस्थित हुनुहुन्थ्यो । जिल्लाका विभिन्न सरकारी एवं गैरसरकारी कार्यालयका प्रतिनिधि रहेको यस कार्यक्रममा ली-बर्ड पोखराका कार्यकारी उपाध्यक्ष कृष्ण प्रसाद बराल, नेपाल पर्माकल्चर समूहका श्री किरण अमात्य र यु. एस. सी. क्यानडा एसियाका भरत भण्डारीको उपस्थिति रहेको थियो । भेलाले सुर्य प्रसाद अधिकारीको अध्यक्षतामा समितिका पदाधिकारीहरूको चयन गरेको थियो ।

तस्विर: हरि पौडेल/ली-बर्ड

मकवानपुरको छतिवनमा जैविक विधिताको सामुदायिक व्यवस्थापन

वासुदेव काफ्ले, वरिष्ठ योजना अधिकृत,
क्षेत्रीय कृषि निर्देशनालय, पोखरा

परिचय

नेपालमा कृषकहरूले परापूर्वकालदेखि नै उपलब्ध स्थानीय जातका बालीहरूको खेती गर्दै आएका छन् । स्थानीय जातका बालीहरूका आफ्नै किसिमका गुण र विशेषता भए पनि कृषिमा व्यवसायिकरणले गर्दा बढी उत्पादन लिने नाउँमा स्थानीय बालीको सट्टा उन्नत तथा वर्णसङ्कर जातलाई बढी प्राथमिकता दिइएको देखिन्छ । यस्तो अवस्थामा स्थानीय कृषक समुदायको सहभागितामा परापूर्वकालदेखि नै खेती गर्दै आएका विभिन्न बालीहरूका उपलब्ध स्थानीय जातहरूलाई अनुसन्धान र विकास गर्नुपर्ने आजको आवश्यकता रहेको छ ।

यसै सन्दर्भमा मकवानपुर जिल्लाको छतिवन गाउँ विकास समितिमा परिवर्तन नेपालले वि.सं. २०६३ देखि सञ्चालन गरेको कृषि जैविक विविधताको दिगो यथास्थानीय संरक्षण र विकासका लागि समुदायको सशक्तीकरण तथा कृषि जैविक विविधता संरक्षणमा आधारित भएर जीविकोपार्जनमा सुधार ल्याउने क्रियाकलापहरू उदाहरणीय पाईएका छन् ।

कृषि जैविक विविधता संरक्षणमा भएका प्रयासहरू

परिवर्तन नेपालको प्राविधिक सहयोगमा कृषक समुदायले कृषिसँग सम्बन्धित बालीनाली र तिनीहरूसँग सम्बन्धित परम्परागत ज्ञान र जानकारीहरूको परिचय तथा अभिलेखीकरण गरी तिनीहरूको दिगो संरक्षण तथा जीविकोपार्जनमा टेवा पुऱ्याउने कार्यक्रम सञ्चालन गरेका छन् । महिलाहरूको अगुवाईमा छतिवन-९ ठूलो सुधामा पारिजात महिला कृषक समूह गठन गरिएको छ । यहाँ सामुदायिक जैविक विविधता व्यवस्थापन पद्धति अनुसार समुदायका मानिसहरू यस समूहमा एकतावद्ध भई आफ्नो क्षेत्रभित्र खेती गरिदै आएका स्थानीय जातका बालीहरूको अभिलेखीकरण गरी ती बालीहरूको संरक्षण गरेका छन् । यसका अतिरिक्त समुदायका कृषकहरूले अन्य विभिन्न ठाँउबाट समेत स्थानीय बालीका विभिन्न जातहरू सङ्कलन गरी आफ्नो खेतीबारीमा लगाएका छन् । यस कार्यबाट कृषक समुदायको आयआर्जन वृद्धि हुनाका साथै स्थानीय प्रजातिहरू संरक्षण भई लोप भएर जाने सम्भावना कम हुन्छ ।

तस्विर: लेखक

कृषक समुदायले विभिन्न बालीहरूको फिल्ड जिन बैंक तयार गरेका छन् । विशेष गरी पिडालुका १२ र केराका १३ जात व्यवस्थापन गरिएको छ । यसबाट कृषकहरूले आयआर्जन गरेको अवस्था छ । जैविक विविधता संरक्षणलाई कृषकको आयआर्जनसँग जोडिँदा सो कार्यक्र दिगो हुने देखिन्छ । यो एउटा जैविक विविधता प्रदर्शनीको राम्रो उदाहरण हो । जसले स्थानीय स्तरमा पाइने दुर्लभ र महत्त्वपूर्ण बालीका जातहरूको विविधताको पहिचान, संरक्षण र विकास गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ ।

पारिजात महिला समूहमा मुख्यतया जनजाति समूहका तामाङ र दलित समूहका महिलाहरू रहेका छन् । उनीहरूमा नेतृत्वको क्षमता पनि राम्रोसँग विकास भएको पाइएको छ । उनीहरूले विभिन्न स्थानीय जातका तरकारी र अन्नवालीको बीउ छनौट, सुरक्षित भण्डारण गरी समुदायमा वितरण गर्ने गरेका छन् । उनीहरूको सरकारी निकाय जस्तै जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, राष्ट्रपति चुरे संरक्षण आयोजना, गा.वि.स., जि.वि.स. र जिल्ला वन कार्यालयसँग पनि राम्रो समन्वय रहेको छ । जिल्ला कृषि विकास कार्यालय मकवानपुरबाट पनि विशेषगरी साना सिँचाई कार्यक्रममा सहयोग भएको छ । यो ठाउँ सुक्खा क्षेत्र भएकाले यसबाट सिँचाई सुविधामा राहत मिलेको छ ।

जैविक विविधता व्यवस्थापनका चुनौतीहरू

कृषि व्यवसायीकरणले गर्दा उन्नत तथा वर्णसङ्कर जातका बालीबाट मात्रै बढी फाइदा हुन्छ भन्ने धारणा ब्याप्त रहेको पाइन्छ र स्थानीय जातका कतिपय बालीनाली लोपोन्मुख अवस्थामा रहेका छन् । सरकारी क्रियाकलापबाट स्थानीय जातका बालीनालीहरूलाई संरक्षण र संवर्धन गर्ने केही

तस्विर: लेखक

कार्यक्रमहरू भए तापनि ती कार्यक्रमहरूलाई विशेष रूपमा समेट्न सकिरहेको अवस्था छैन । अर्को कुरा कृषकहरूलाई स्थानीय जातका वालीनालीको संरक्षण गर्न त भनियो तर आयआर्जनसँग जोड्न नसक्दा संरक्षण कार्य जटिल बनेको छ ।

छतिवन क्षेत्रमा भने कृषकहरूले विभिन्न बालीका स्थानीय जातका बालीको संरक्षण गरेका छन् र त्यसलाई आयआर्जनको माध्यम पनि बनाएकाले दिगोपना हुने देखिन्छ ।

बालीका विभिन्न जातहरूको संरक्षण तथा विकासमा छतिवनका कृषक समुदायले देखाएको अग्रसरतालाई निकै महत्त्वपूर्ण रूपमा लिन सकिन्छ । कृषकहरूले जैविक विविधताको संरक्षणमा विशेष गरी केरा र पिंडालुका साथै भण्टा, काँक्रा, धिरौला, करेला, भटमास, सिमी, आलु, गहत, मुसुरो, खुर्सानी, धनियौँ आदिका जातहरू लगाई तिनीहरूबाट आयआर्जन गरिरहेका छन् । परिवर्तन नेपालको प्राविधिक सहयोगमा केरा र पिंडालुका विभिन्न जातहरूको जैविक विविधता प्रदर्शनी तथा नर्सरी व्यवस्थापन गरिएको छ ।

यो क्षेत्र चुरे क्षेत्रमा पर्ने र सुक्खा भएकाले सिँचाइको थप प्रबन्ध गर्नुपर्ने देखिन्छ । यसका अतिरिक्त कृषकहरूलाई तालिम तथा भ्रमणको व्यवस्थापन गर्नुपर्ने देखिन्छ । साथै स्थानीय बालीका विभिन्न जातहरूलाई सरकारी स्तरबाटै दर्ता गर्न र यसको संरक्षण र संबर्धन गर्न सरकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रले सहयोग गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

संरक्षक कृषक

संरक्षक कृषक भनेको त्यस्तो कृषक हो, जसले कृषि जैविक विविधता संरक्षण र व्यवस्थापनका लागि तीनवटा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछन्; पहिलो कृषि जैविक विविधताको व्यवस्थापन गर्ने, दोस्रो विविधतामा अनुकूलता, अन्वेषण गर्ने र तेस्रो विविधताको प्रवर्द्धन गर्ने । फरक-फरक देशहरूका फरक-फरक किसानहरूले फरक तहमा माथि उल्लिखित कार्यहरूमा योगदान पुऱ्याइ रहेका हुन्छन् । त्यसैले संरक्षक कृषकहरू पनि उल्लेखित कार्यहरूको आधारमा एक अर्का बीच एकै नासको नभइ फरक-फरक हुन सक्छन् ।

संरक्षक किसानहरूको पहिचान र उनीहरूको अनुभवको बारेमा जानकारी दिनाका लागि 'नाबिक-नेपाल खबर पत्रिका'को गएको अङ्कदेखि नेपालका केही उल्लेखनीय संरक्षक कृषकहरूका बारेमा जानकारी प्रकाशनको सुरुवात गरेका हौं । यो अङ्कमा हामीले कचनापुर-६, हरिहरपुर, बाँकेका संरक्षक कृषक प्रेमबहादुर वि.क. का बारेमा जानकारी समेट्ने प्रयास गरेका छौं । - सम्पादक

कृषि, जैविक विविधता तथा जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी जानकारीमूलक रेडियो कार्यक्रम

ली-बर्डको चौतारी

हरेक शुक्रवार बेलुकी ७:१५ देखि ७:३० बजेसम्म

रेडियो तरङ्ग १०७.६ पोखरा • उज्यालो ९० नेटवर्क, काठमाडौँ • रेडियो बन्दीपुर C.C.C. तनहुँ
रेडियो सारथि १०७.८ खरबाङ • रेडियो कैलाश १०३.८ तुमला • शुक्लाफाँटा प्रफुल्ल ९९.८ कञ्चनपुर
रेडियो मन्थली १०९.८ दाङ • रेडियो रेसुङ्गा १०६.२ गुल्मी • हजुरको प्रफुल्ल १०२.९ रामेछाप
रमाइलो प्रफुल्ल १००.६ ओखलढुङ्गा • बिर्ता प्रफुल्ल १०५.० बिर्तामोड • रेडियो हलेसी १०२.८ सैताङ
रेडियो कर्णाली १०५.२ जुम्ला • मादीसेती प्रफुल्ल १०५.८ तनहुँ

थप जानकारीका लागि
जैविक विविधता, अनुसन्धान तथा विकासका लागि स्थानीय पहल (ली-बर्ड)
पोखरा-३२२, पोखरा, कास्की
फोन: ०६१-५३२५३७, फ्याक्स: ०६१-५३२५६६
इमेल: info@libird.org, वेब: www.libird.org

संरक्षक कृषक: प्रेम बहादुर वि. क.

प्रेम बहादुर वि. क. कचनापुर-६, हरिहरपुर, बाँकेमा बस्छन् । उनको परिवारमा श्रीमतीका साथमा ४ छोरा, २ छोरी र १ बुहारी गरी जम्मा ९ जना सदस्य छन् । उनको परिवार अन्नबाली, दलहनबाली, तेलहनबाली, तरकारीबाली, मसलाबाली तथा फलफूलबालीहरू उत्पादनमा संलग्न छ । उनले दलित सेवा सङ्घ तथा कृषि सेवा केन्द्रको प्राविधिक सहयोगमा खेतीपातीको काम अघि बढाइरहेका छन् ।

उत्प्रेरण

दलित सेवा सङ्घले सञ्चालन गरेको घरबगैँचा परियोजनाबाट आफूमा नयाँ सोच र परिवर्तन आएको कुरा बताउने प्रेमबहादुर कृषि क्षेत्रमा स्थानीय बीउ संरक्षण, साटासाट तथा दुर्लभ जातका बीउहरूको खोजी र यसको प्रवर्द्धन गर्दै आएका छन् । यस अघि उनलाई धेरै जातका बीउ तथा बिरुवाहरू संरक्षण गर्नुपर्छ भन्ने सोच खासै थिएन । अहिले विविधता बढायो भने वातावरण, मानव स्वास्थ्य र कृषि प्रणालीमा सुधार हुनाका साथै आर्थिक रूपमा टेवा पुग्ने र सामाजिक रूपमा पनि पहिचान हुँदोरहेछ भन्ने सिकाइ भएको छ । यसका अतिरिक्त परिवारका सदस्यहरूलाई रोजगारीको अवसर पनि प्राप्त हुँदोरहेछ भन्ने अनुभव भएको छ ।

व्यवस्थापन गरेका बाली एवं जातहरू

प्रेमबहादुर वि. क. सँग भएका विभिन्न जातिप्रजातिका अन्नबालीहरूका सूची यस्तो छ:

- » धान: विन्देश्वरी, आर ८४, जरन
- » गहुँ: स्थानीय मूल
- » मकै: पहेंलो, सेतो
- » तरकारीबाली: करेला (हरियो लामो टूलो, सेतो गोलो), चिचिण्डा (हरियो लामो, सेतो लामो), लौका (मादले, गोलो सानो), घिरौँला (टूलो लामो, तोरई, लामो सानो,

तस्विर: इन्द्र पौडेल/ली-बर्ड

चुतपुते सानो), सिमी (रातो दाना, कालो, सेतो लामो, सेतो सानो, हरियो चेप्टो, भुइँसिमी), बोडी (तने, प्रकाश), भण्टा (सेतो डल्लो, लामो हरियो, सेतो लामो, निलो डल्लो)

- » जरे बाली: पिडालु, आलु, तरुल, प्याज, लसुन, मुला, गाजर, बेसार
- » फलफूल: आँप, अम्बा, कटहर, लिची, अमिलो, कागती, केरा, मेवा, बयर ।

साथै उनले पशुपक्षीमा गोरु, गाई, बाख्रा, बङ्गुर, कुखुरा, मौरी र माछालगायतका ६० वटाभन्दा बढी विविधता व्यवस्थापन गर्दै आएका छन् ।

प्रवर्द्धन

प्रेम बहादुर वि. क. ले आफ्नो खेतबारीमा उत्पादन गरेका बीउ, बेर्ना छिमेकी किसानहरूसँग साटासाट गर्ने र बिक्रीवितरण गर्ने गरेका छन् साथै सहकर्मी किसानहरूलाई आफूले जानेका प्राविधिक ज्ञान सीप सिकाउने र सल्लाह दिने कार्य पनि गर्दै आएको पाइन्छ । उनले खेतबारीमा विविधता कायम राख्न माटो अनुसारका बोटविरुवाहरू लगाउने, धेरै जातका तरकारी, फलफूल, मसलाबाली र जडीबुटी मिश्रित बाली प्रणाली अपनाउँदै आएको पाइन्छ ।

तस्विर: इन्द्र पौडेल/ली-बर्ड

घरबगैँचामाबाली विविधता कायम गर्न किसान उत्प्रेरित

जिबनाथ शर्मा, कार्यक्रम संयोजक
सहास नेपाल

घरबगैँचाको इतिहास हेर्दा मानवसभ्यताको विकाससँगै जङ्गल अथवा गुफा छाडेर घर बनाई बस्न शुरू गरेसँगै सुरुवात भएको अनुमान गर्न सकिन्छ । तर त्यतिवेलाको घरबगैँचा जग्गाको सीमितता ख्याल नगरी बनाइन्थ्यो । बिरुवालाई आवश्यक ठाउँ र छिमेकी बिरुवासँगको सम्बन्धको विचार गरिदैनथ्यो भने बिरुवाका प्राजातीहरूको छनोटको मुख्य आधार सुन्दरता थियो ।

मानवसभ्यताको विकास र जनसङ्ख्याको बृद्धिसँगै जग्गाको सीमितताका कारण घरबगैँचा बनाउनुको मुख्य उद्देश्य घरनजिकको सानो क्षेत्रमा सकेसम्म बढीभन्दा बढी जात र प्रजाति लगाउन थालियो । त्यसले गर्दा सानो क्षेत्रमा बढी बिरुवा र प्रजातिहरू लगाएर अधिकतम लाभ लिनका लागि विभिन्न प्रजातिहरूको आपसी सम्बन्ध र तिनीहरूको माटाको अवस्था र पानीको आवश्यकता अनुसारको ठाउँहरूको पहिचानका लागि प्रशस्त अध्ययन भए । अगुवा किसानले स्वउत्प्रेरणाले घरबगैँचाको निरन्तरता र विकास गर्दै जाँदा एक किसिमको विविधतायुक्त बगैँचाको विकास हुँदै गयो । अर्कातर्फ साना तथा न्यून आय भएका गरिव किसानका लागि सानो ठाउँमा धेरै प्रकारका बिरुवा लगाई पोषण र आम्दानीको स्रोत विकास गर्न विभिन्न सङ्घ संस्थाहरूको सहजीकरणमा घरबगैँचा विकास भइरहेका छन् । यसरी आजकल केही किसानहरू वाह्य सहयोगमा घरबगैँचाको अभ्यास गरिरहेछन् भने केही अगुवा किसानहरू पनि आफ्नै ज्ञान र सीप प्रयोग गरेर घरबगैँचाको अभ्यास गरिरहेका छन् ।

यसै सिलसिलामा दुवै खालका किसानहरूको घरबगैँचा व्यवस्थापनको उद्देश्य वा उत्प्रेरणा के रहेछ भनेर फिल्ड भ्रमणका क्रममा जानकारी सङ्कलन गर्न खोजिएको छ । आफ्नै प्रयासमा घरबगैँचा अभ्यासलाई निरन्तरता दिएका तनहुँ जिल्लाका दुर्गम गा. वि. स बैदी र कोटाका किसान तथा ओखलढुङ्गा जिल्लाको कुन्तादेवी गाविसमा सहास नेपालको सहजीकरणमा विगत दुई बर्षदेखि घरबगैँचाको अभ्यास गरिरहेका २४ घरधुरी किसानसँग अनौपचारिक छलफलका क्रममा घरबगैँचा बनाउनका छवटा मुख्य कारणहरूको सूची तयार गरी प्राथमिकीकरण गर्न लगाइएको

थियो । विभिन्न सङ्घसंस्थाको सहजीकरणमा घरबगैँचा व्यवस्थापन गर्दै आएका किसान र आफ्नै प्रयासमा घरबगैँचाको व्यवस्थापन गरिरहेका किसानको घरबगैँचासम्बन्धी ज्ञान, उपयोगको तरिका र अवधारण बुझ्नका लागि छलफल गरिएको थियो । किसानको छलफलबाट आफैँले बताएका उत्प्रेरणा माथिबाट तल उनीहरू आफैँ प्राथमिकीकरण गरी राखेर आएको निष्कर्ष निम्नानुसार छः

घरबगैँचा बनाउने उद्देश्य वा उत्प्रेरणा

घर बगैँचा बनाउने उद्देश्य वा उत्प्रेरणा		
स्वतः घरबगैँचा व्यवस्थापन गर्ने किसान	सङ्घसंस्थाको सहजीकरणमा घरबगैँचा व्यवस्थापन गर्ने किसान	प्राथमिकरण
घरको सुन्दरता	पारिवारिक पोषण	पहिलो
सामाजिक प्रतिष्ठा	आम्दानीको स्रोत	दोस्रो
पाहुनाको सत्कार	तरकारी किनेर खानु नपर्ने	तेस्रो
ताजा तरकारीको उपलब्धता	खानामा विविधता	चौथो
घरखर्च पनि चल्ने	जग्गाको उपयुक्त उपयोग	पाँचौं
फुर्सदको समयको उपयोग	नयाँ बाली र बोटको परीक्षण गर्ने स्थल	छैठौं

स्वतः बनाउने किसानले घरबगैँचालाई घरको सौन्दर्य बढाउने एउटा मुख्य अंशका रूपमा लिएको र सामाजिक प्रतिष्ठालाई जोड दिएको पाइयो । घरबगैँचामा धेरै सङ्ख्यामा रहेका आलङ्कारिक, फलफूल, घरेलु औषधीका रूपमा प्रयोग औषधीय बोट र बहुवर्षीय तरकारीका बोटको उपस्थितिले पनि सोही कुरालाई पुष्टि गर्छ । अर्को पाहुना सत्कारका लागि भन्ने उत्प्रेरणा पनि सामाजिक प्रतिष्ठसँग जोडिएको पक्ष नै हो । त्यसै गरी नियमित ताजा तरकारीको स्रोत र आम्दानीको स्रोत भन्ने उद्देश्य चाही अलिक गौण रूपमा लिएको पाइयो । घरबगैँचा भएको जग्गा पहिलेदेखि

तस्विर: सहास नेपाल

नै घरबगैँचाकै रूपमा प्रयोग गरिआएकोले हुन सक्छ त्यसै जग्गामा उत्पादन हुन सक्ने अन्य बालीको आम्दानीसँग तुलना नभएको र आम्दानीको स्रोत लाई गौण ठानिएको हुनुपर्छ ।

अर्कोतर्फ सङ्घसंस्थाको सहजीकरणमा सुरु भएका घरबगैँचाको उद्देश्य मुख्य रूपमा पारिवारिक पोषणमा विविधता र आम्दानीको स्रोतमा जोड दिइएको पाइन्छ । उल्लेख्य मात्रामा रहेका तरकारीको जातीय र प्रजातिय विविधिताले पनि सो उद्देश्यलाई पुष्टि गर्छ । घरबगैँचा स्थापना गर्नुपहिले मकै र कोदो लगाइने गरेकाले किसानहरूले त्यही जग्गामा अन्नबाली र घरबगैँचाबाट हुने प्रतिफलमा तुलना गर्दा घरबगैँचाबाट १० देखि १६ गुणासम्म बढी आम्दानी गर्न सकेकाले आम्दानीको स्रोतका रूपमा घरबगैँचालाई लिएको देखिन्छ । खानामा विविधता पोषणसँग सम्बन्धित तथा तरकारी किनेर खानु नपर्ने र जग्गाको उपयुक्त उपयोग आम्दानीसँग सम्बन्धित भएकाले यस खालका किसानले घरबगैँचालाई विविधतायुक्त पारिवारिक पोषण र आम्दानीको स्रोतका रूपमा ग्रहण गरेको बुझिन्छ ।

सङ्घ संस्थाको सहजीकरणमा घरबगैँचा व्यवस्थापन गर्ने किसानहरू स्वतः घरबगैँचा बनाउने किसानका तुलनामा पोषण र आम्दानीलाई महत्त्व दिने तथा फलफूल, तरकारी,

आलङ्कारिक बोटका साथै साना पशु, माहुरी र माछालाई घरबगैँचाका प्रजातिका रूपमा लिइनुपर्छ भन्नेमा सचेत देखिन्छन भने आफैँ घरबगैँचा व्यवस्थापन गर्ने किसानहरू फलफूल, तरकारी, आलङ्कारिक बोटका साथ जडिबुटीको विविधतामा बढी उत्प्रेरित भएको देखिन्छ ।

तस्विर: सहास नेपाल

कम अनुसन्धान तथा कम प्रयोगमा आएको बाली: लट्टे

पृष्ठभूमी

मानवसभ्यताको सुरुवातसँगै कृषिको विकास भएको हो । मानिसले आफू बाँच्नका निमित्त उपयोगी र मिठा वस्तुहरूलाई जङ्गलबाट छानेर खेती गर्न थाले । यस्तो क्रममा संसारभर विभिन्न वनस्पतिहरूको खेती हुन थाल्यो । मानिसले हरेक चिजमा सरलता र मिठास खोज्न थालेको छ । कुनै समयमा धेरै बालीको खेती गरिने भए पनि पछिल्ला दिनमा कृषि क्षेत्र थोरै बालीमा मात्र सीमित छ । यसरी मानवसमाजले आफूलाई मनपर्ने वनस्पतिको बढी अनुसन्धान गर्नाका साथै खेतीमा पनि विस्तार गर्न थाल्यो । मानिसहरूले आफूले कम रुचाउने बालीको सीमित प्रयोग गर्नुको साथै यस्ता बालीहरूमा कम अनुसन्धान पनि हुन थाल्यो ।

कृषकको खेतबारीमा वर्षोदेखि रहँदै आएका विभिन्न पौष्टिक तथा अन्य गुणहरू भएका तर विभिन्न कारणले गर्दा अनुसन्धान तथा बाली विकासका दृष्टिबाट पछाडि परेका बालीहरूलाई अपहेलित तथा कम प्रयोगमा आएका बालीहरू (Neglected and Underutilized Species- NUS)

तस्विर: महेश श्रेष्ठ/ली-बर्ड

भनिन्छ । नेपालका सन्दर्भमा कोदो, फापर, कागुनो, चिनो, लट्टे, तरुल, पिडालु, गहत जस्ता बालीहरूलाई NUS बालीका रूपमा लिने गरिन्छ । यी विभिन्न बालीहरूमध्ये यस अङ्कमा लट्टे बालीको छोटो चिनारी दिने प्रयास गरिएको छ ।

तस्विर: सजल स्थापित/ली-बर्ड

तस्विरः सजल स्थापित/ली-बर्ड

परिवारः Amaranthaceae
स्थानीय नामः लट्टे मार्से
अंग्रेजी नामः Amaranth
वैज्ञानिक नामः *Amaranthus caudatus* L.
Amaranthus hypochondriacus L.
(नेपालमा पाइने प्रजातिहरू)

लट्टे बाली मुख्यतया दक्षिण तथा मध्य अमेरिकामा फैलिएको पाइए तापनि यसका करिब ४०० जातहरू विश्वभरका उष्ण तथा उपोष्ण हावापानीमा फैलिएको पाइन्छन् । नेपालका सन्दर्भमा तराईदेखि उच्च पहाडसम्म लट्टेका विभिन्न जातहरू पाइन्छ । यसको खेती तराईदेखि ३५०० मिटरको उचाइसम्मको हावापानीमा गर्न सकिन्छ । सामान्यतया १००० मिटरदेखि माथिको हावापानी यस बालीको लागि उपयुक्त मानिन्छ । उच्च पहाडका जिल्लाहरूमा लट्टे बालीको खेती गर्ने र अन्नका रूपमा पनि खाने गरिन्छ भने तराईका जिल्लाहरूमा सानो क्षेत्रमा लगाउने वा आफै उम्रेको लट्टेलाई सागका रूपमा खाने पनि चलन छ । तराई र पहाडमा हुने जातहरूमा पनि धेरै नै भिन्नता पाइएको छ । हालसम्म नेपालमा लट्टेका यति जातहरू छन् भनेर एकिन गर्न भने सकिएको छैन । यसले सुक्खा सहने तथा कम मलिलो जग्गामा समेत राम्रो उत्पादन दिने भएकाले यो बाली मल र चिस्यान कम भएको जग्गामा पनि लगाउन सकिन्छ । यस बालीले मकैबाली भन्दा पनि बढी सुक्खा सहन सक्ने भएकाले मौसम परिवर्तनको विद्यमान समस्यामा समेत राम्रो उत्पादन दिन सक्छ ।

यो बालीलाई मकै, कोदो र सिमी बालीहरूसँग मिसाएर पनि लगाउन सकिन्छ । जुम्ला तथा हुम्ला जिल्लामा कोदो

बाली लगाएका ठाउँमा पनि मिश्रित बालीका रूपमा लट्टे लगाएको पाइन्छ । यसका दानालाई पिठो बनाएर ढिडाका रूपमा वा दाना भुटेर खाने गरिन्छ । भुटेका लट्टेका दानालाई दूधमा राखेर पनि खाने गरिन्छ । सांस्कृतिक मान्यता अनुसार यसलाई चोखो अन्नका रूपमा लिइने हुनाले व्रत बस्ने व्यक्तिहरूले पनि यसलाई खाजाका रूपमा खाने गरेको पाइन्छ ।

लट्टेको पौष्टिक महत्वः लट्टे बालीमा भिटामिन सी, फलाम, क्यारोटिन, क्याल्सियम, फोलिक एसिड, तथा प्रोटीन प्रचुर मात्रामा पाइने भएकाले यो बाली अत्यन्तै पोषिलो हुन्छ । ५० देखि १०० ग्राम लट्टेको साग खाने गरेमा केटाकेटीमा हुन सक्ने अन्धोपनसमेत कम हुने तथ्य अनुसन्धानले देखाएको छ । यसमा लाइसिन भन्ने एमिनो एसिड बढी पाइने हुनाले यो स्वास्थ्यका लागि फाइदाजनक देखिन्छ ।

सन् २०१३ देखि ली-बर्ड, पहाडी बाली अनुसन्धान कार्यक्रम (नार्क) र बायोर्भसिटि इन्टरनेसनलको संयुक्त प्रयासमा यस बालीको अनुसन्धान शुरु गरिएको छ । नेपालका विभिन्न जिल्लामा कृषकहरूले स्थानीय स्तरमा लगाउँदै आएका २८७, राष्ट्रिय आनुवंशिक स्रोत केन्द्रबाट १२५ र पहाडी बाली अनुसन्धान केन्द्रबाट २३ गरी जम्मा ४३५ वटा लट्टेका नमूना सङ्कलन गरी कास्की, दोलखा र जुम्लामा परीक्षण सुरु गरिएको हो । यस अनुसन्धानको मुख्य उद्देश्य यस बालीका जातहरूलाई चिन्न सकिने गुणहरूको पहिचान गर्दै खाद्यन्न एवं सागका लागि उपयोगी जात छनोट गरी तिनीहरूको राष्ट्रिय स्तरमा दर्ता तथा उन्मोचन गर्नु हो ।

उपयोगी केही प्रकाशनहरू

साना किसानहरूको पोषण तथा आयआर्जन सुधारका लागि घरबगैचा समायोजन निर्देशिका
प्रकाशक: ली-बर्ड
लेखकहरू: रोशन पुडासैनी र सुमन शे. मानन्धर
डाउनलोड लिङ्क: <http://tinyurl.com/l9kpuv2>

Mainstreaming Climate Change Adaptation into the Local Development Planning Process in Nepal
प्रकाशक: ली-बर्ड
लेखकहरू: ज्ञानबन्धु शर्मा र कृष्ण लम्साल
डाउनलोड लिङ्क: <http://tinyurl.com/mz22byz>

An Inventory of Nepal's Insects
प्रकाशक: अन्तर्राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण सङ्घ
लेखक: डा. भि. के. थापा
डाउनलोड लिङ्क: http://cmsdata.iucn.org/downloads/an_inventory_of_nepal_insects_volume_iii.pdf

Terminologies Used in Climate Change
प्रकाशक: अन्तर्राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण सङ्घ
संकलक: अनु अधिकारी, रक्षा शाह, सोनी बराल र राजेन्द्र खनाल
डाउनलोड लिङ्क: http://cmsdata.iucn.org/downloads/terminologies_used_in_climate_change.pdf

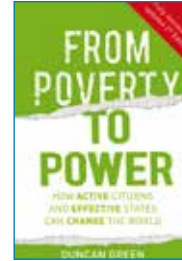
Gender Considerations in Climate Change and Adaptation Frameworks in Nepal
प्रकाशक: ली-बर्ड
लेखकहरू: कृष्ण लम्साल र रूपा राई
डाउनलोड लिङ्क: <http://tinyurl.com/kabkrb7>

हरियो वन कार्यक्रम: समुदायमा आधारित जलवायु परिवर्तन अनुकूलन योजना तयारी तथा कार्यान्वयन
प्रकाशक: केएर नेपाल
सम्पादकहरू: ऋचा भट्टराई र हरि गौतम
डाउनलोड लिङ्क: http://carenepal.org/publication/_HBPFipChart.pdf

सामाजिक रूपान्तरण सहजीकरण पुस्तिका
प्रकाशक: केएर नेपाल
लेखक: सन्तोष शर्मा
डाउनलोड लिङ्क: http://carenepal.org/publication/_Care%20Nepal%20Booklet_FINAL%20PRINT%20FILE.pdf

From Poverty to Power
प्रकाशक: अक्सफाम र प्रयाक्टिकल एक्सन
लेखक: डुन्कान ग्रिन
डाउनलोड लिङ्क: http://www.oxfamamerica.org/static/media/files/From_Poverty_to_Power_2nd_Edition.pdf

Community Biodiversity Management: Promoting Resilience And The Conservation of Plant Genetic Resources
प्रकाशक: अर्थस्वयान, रोथलग
सम्पादकहरू: वाल्टर डेबोफ र अन्य
डाउनलोड लिङ्क: <http://tinyurl.com/pko9s5r>

A Role For Diversity Fairs: Experiences from Nepal and Vietnam
डाउनलोड लिङ्क: [http://www.esiap.cipotato.org/UPWARD/Publications/Agrobiodiversity/pages%20271-276%20\(Paper%2034\).pdf](http://www.esiap.cipotato.org/UPWARD/Publications/Agrobiodiversity/pages%20271-276%20(Paper%2034).pdf)

सम्पादन समूह

सरस्वती भुर्त्याल, ली-बर्ड
इन्द्र पौडेल, ली-बर्ड
दिल बहादुर भट्टराई, माछापुच्छ्रे विकास सङ्घ

थप जानकारी र पत्राचारका लागि नाबिक-नेपालको सचिवालय

समुदायमा आधारित जैविक विविधता व्यवस्थापन परियोजना ली-बर्ड

पो. ब. नं. ३२४, पोखरा, कास्की
फोन ०६१-५३५३५७, ५२६८३४
फ्याक्स ०६१-५३९९५६
इमेल nabincnepal@gmail.com; info@libird.org
वेबसाइट www.nabincnepal.org; www.libird.org

प्राविधिक सम्पादन

भरत भण्डारी, यू.एस.सी. क्यानडा-एशिया

भाषासम्पादन

शोभाकान्त गौतम

डिजाइन र लेआउट

महेश श्रेष्ठ, ली-बर्ड

सञ्जाल संयोजक : ली-बर्ड

आर्थिक सहयोग : यू.एस.सी. क्यानडा एशिया

नाबिक-नेपालको फेसबुक पेज: <https://www.facebook.com/NabicNepal>
खबरपत्रिका डाउनलोड लिङ्क: <http://libird.org/app/publication/results>